



## WARUNKI PROWADZENIA WYWIADU



Jak już wspomniano wcześniej, jednym z wymiarów standaryzacji techniki wywiadu kwestionariuszowego jest ujednoczenie warunków prowadzenia wywiadu. Te same pytania zadane respondentom w różnych warunkach mogą prowadzić do uzyskiwania różnych odpowiedzi. Dla zilustrowania problemu warto przytoczyć przykład: jeśli za granicą ktoś nas zapyta „gdzie mieszkasz?”, odpowiemy „w Polsce”. Jeśli to samo pytanie zadane zostanie w naszej miejscowości, podamy nazwę ulicy, a jeśli będziemy wówczas na naszej ulicy – podamy numer domu. Każda z tych odpowiedzi będzie zgodna z prawdą, ale jest oczywiste, że nie sposób dodawać ich do siebie i tym samym uzyskanego wyniku badania nie możemy uznać za pomiar. Dlatego też w każdym badaniu zakłada się realizację wywiadów w określonych warunkach. Warunki te mogą rzutować zarówno na treść uzyskiwanych odpowiedzi, jak i ich wartość.

Zadaniem ankietera nie jest więc jedynie odczytanie pytań z kwestionariusza i zanotowanie odpowiedzi, ale również stworzenie odpowiednich, założonych przez badacza warunków realizacji wywiadu. W badaniu ankietowym, jak w każ-



dym badaniu, zakłada się pewne warunki jego realizacji. Nie można zatem biernie akceptować warunków wywiadu proponowanych przez respondenta, który zresztą zazwyczaj nie ma wyobrażenia o wymaganiach w tym zakresie, lecz należy je kształtować zgodnie z przyjętymi w danym badaniu założeniami.

Podstawowymi czynnikami, które mogą rzutować na uzyskiwane odpowiedzi, są, jak wspomniano, miejsce wywiadu i obecność osób trzecich podczas wywiadu. Sprawy te omówimy bardziej szczegółowo.

### 11.1. Miejsce wywiadu

Założenia dotyczące miejsca wywiadu są zazwyczaj związane z rodzajem próby do badania. Jeśli ankieter ma podany adres respondenta (próba imienna lub adresowa) oznacza to, że założonym miejscem wywiadu jest mieszkanie. Jest oczywiste, że takie samo założenie przyjmowane jest w przypadku próby dobieranej metodą ustalonej ścieżki, w których ankieter, poczynając od wyznaczonego adresu startowego, ma przeprowadzić wywiady pod kolejnymi, wybranymi według określonych zasad adresami. Jednak często również w próbach udziałowych zakłada się przeprowadzenie wywiadów w mieszkaniu.

Mieszkanie respondenta jest zazwyczaj najlepszym miejscem realizacji wywiadu, gdyż jest on u siebie, co daje mu poczucie bezpieczeństwa psychicznego w nowej sytuacji, jaką stwarza uczestnictwo w badaniu, sam dysponuje swoim czasem i, poza wyjątkowymi przypadkami, nie ma zajęć, które mogą odrywać go od uczestnictwa w wywiadzie. Ponadto w przypadku braku wiedzy w niektórych sprawach poruszanych w ankiecie, np. o wydatkach gospodarstwa domowego lub okresie zatrudnienia w poszczególnych miejscach pracy, może on odwołać się do dokumentów lub pomocy współmałżonka, co często zaleca instrukcja przy tego rodzaju pytaniach.

Należy wziąć również pod uwagę, że respondent udzielający wywiadu w domu czuje się w pewnym stopniu zidentyfikowany. Choć generalnie dążymy do zapewnienia mu poczucia anonimowości, zarówno gdy chodzi o fakt uczestnictwa w badaniu, jak i udzielane przez niego odpowiedzi (por. „Aranżacja wywiadu”), to jednak pewne niewielkie poczucie „zidentyfikowania” sprzyja, jak wykazały badania, udzielaniu bardziej przemyślanych odpowiedzi i, ogólnie biorąc, większemu zaangażowaniu w uczestnictwo w wywiadzie. Całkowite poczucie anonimowości, np. podczas wywiadu w kawiarni, w parku czy na ulicy, może prowadzić do uzyskiwania większej liczby odpowiedzi typu „nie wiem” oraz do licznych braków odpowiedzi, a także do uzyskiwania odpowiedzi przypadkowych.

Wszystkie wymienione powyżej racje zdecydowały o tym, że większość badań ankietowych na próbach osób realizowana jest w mieszkaniach respondentów. Od tej zasady istnieją jednak wyjątki. Jeśli badanie dotyczy problematyki bardzo drażliwej i istnieje ryzyko, że w mieszkaniu respondenta nie będzie warunków do uzyskiwania wiarygodnych odpowiedzi, zaleca się realizację wywiadu w innym, neu-



tralnym miejscu. Przykładowo, jeśli badanie dotyczy palenia papierosów, a respondent pali w tajemnicy przed rodziną i ma świadomość, że w mieszkaniu nie będzie możliwa rozmowa bez obecności osób trzecich, należy oczywiście zgodzić się na realizację wywiadu w miejscu, które zapewni mu poczucie swobody wypowiedzi.

Niezależnie od miejsca wywiadu należy mieć na uwadze, że jego realizacja wymaga zarówno od ankietera, jak i od respondenta pewnej koncentracji i skupienia. W niesprzyjających warunkach wzrasta prawdopodobieństwo pomyłek ankietera, respondent zaś nie śledzi toku wywiadu i w rezultacie może mieć trudności z odpowiedzią na pewne pytania, np. o uzasadnienie wyrażonej wcześniej opinii. Dlatego w wywiadach realizowanych w miejscu pracy uzgadniamy termin, w którym respondent nie będzie miał do załatwienia w tym czasie innych spraw, które będą go odrywały od rozmowy (są to często wczesne godziny poranne), na wsi zaś, poza wyjątkowymi przypadkami, unikamy często proponowanej przez respondentów realizacji wywiadu przed domem, gdzie trudno jest uniknąć obecności osób trzecich – nie tylko rodziny, ale także sąsiadów.

O właściwe warunki należy zadbać również realizując wywiad w mieszkaniu. Wskazane jest, aby usiąść przy stole, co ułatwi ankieterowi notowanie odpowiedzi, a ponadto będzie sprzyjało koncentracji respondenta na wywiadzie. Należy też unikać prowadzenia wywiadu w pokoju, w którym włączony jest telewizor, gdyż może on odrywać uwagę rozmówcy od wywiadu.

## 11.2. Osoby trzecie podczas wywiadu

Wywiad kwestionariuszowy jest techniką, w której wnioski dotyczące opinii badanej zbiorowości formułuje się na podstawie **indywidualnych, osobistych opinii** respondentów. Realizując wywiad należy więc zadbać o to, aby uzyskiwane odpowiedzi wyrażały osobiste opinie badanych osób, nie zaś opinie uzgodnione w gronie rodziny lub innych osób. Stąd właśnie wynika dyrektywa, aby wywiad był realizowany sam na sam z respondentem, bez obecności innych osób.

Dyrektywa ta jest często, nie tylko zresztą w Polsce, lekceważona przez ankieterów. Tymczasem wyniki badań wskazują, że obecność innych osób może w znaczącym stopniu modyfikować uzyskiwane odpowiedzi, a także prowadzić do odmów odpowiedzi na niektóre pytania. Przykładowo, w obecności dzieci oraz osób należących do starszego niż respondent pokolenia, uzyskuje się odpowiedzi generalnie bardziej tradycyjne. Badani nie przyznają się do wielu zachowań negatywnie ocenianych w społeczeństwie (np. używania narkotyków), w obecności współmałżonka obraz małżeństwa jest przedstawiany jako bardziej pozytywny, a także częstsze są braki odpowiedzi na pytania o zarobki i dochody. Wynika to stąd, że respondenci udzielający wywiadu w obecności osób trzecich modyfikują swoje odpowiedzi w taki sposób, aby były one zgodne z przekonaniami tych osób.

Obecność osób trzecich może nie tylko wpływać na udzielane odpowiedzi, ale również rozbić tok wywiadu, zwłaszcza gdy ich pozycja w rodzinie jest dominu-



jąca. Często komentują one pytania, udzielają odpowiedzi zamiast respondenta, który wówczas zazwyczaj jedynie przytakuje albo powtarza podpowiedzianą odpowiedź, lub też komentują udzielone przez respondenta odpowiedzi. Jest oczywiste, że bardzo utrudnia to pracę ankieterowi.

Zazwyczaj nie należy jednak mówić wprost respondentowi, że wywiad powinien być prowadzony bez obecności innych osób, gdyż może to wzbudzić jego podejrzliwość. Ankieter może być wówczas postrzegany np. jako przedstawiciel organów bezpieczeństwa lub po prostu jako złodziej. Można natomiast skutecznie zneutralizować ich próby wtrącania się i w efekcie spowodować ich wyjście z pokoju. Przede wszystkim ankieter powinien skupić swoją uwagę na respondencie, ignorując to, co mówią osoby trzecie. Może również powiedzieć np.: *No tak, ale w ankiecie mogę zanotować tylko to, co powiedziała mi osoba wylosowana*, lub też zapytać respondenta: *A co Pan myśli na ten temat?*

Wskazujemy w ten sposób, że interesuje nas tylko respondent, a wszystkie inne osoby są nam zbędne. Po udzieleniu przez niego odpowiedzi należy okazać, że jego odpowiedź jest dla nas ważna i tym samym zachęcić go do samodzielnego ich udzielania (por. rozdział „Zadawanie pytań i notowanie odpowiedzi”). Ważne jest, aby próby wyeliminowania wpływu osób trzecich na odpowiedzi podjąć już w związku z pierwszymi pytaniami kwestionariusza, gdyż w przeciwnym przypadku możliwe jest, że wylosowany respondent zostanie praktycznie wyłączony z wywiadu, który przerodzi się w rozmowę z inną obecną osobą. W każdym przypadku należy pamiętać, że niedopuszczalne jest zanotowanie w kwestionariuszu odpowiedzi innej osoby jako odpowiedzi respondenta.

Od tej zasady istnieją jednak wyjątki. W przypadku pytań, których celem jest ustalenie pewnych faktów, jeśli okaże się, że respondent nie jest kompetentnym informatorem, celowe jest poproszenie go, aby skonsultował się z osobą zorientowaną w tych sprawach, np. współmałżonkiem lub matką, a nawet zaproszenie takiej osoby do udziału w pewnym fragmencie wywiadu. Może chodzić np. o szczegółowe informacje o zawodzie współmałżonka, wydatkach gospodarstwa domowego, zakupach itp. Nie jest to jednak zasada generalna. Niekiedy celem tego rodzaju pytań jest sprawdzenie kompetencji respondenta jako informatora i wówczas jakakolwiek pomoc innych osób przy udzielaniu odpowiedzi jest niedopuszczalna. Jeśli instrukcja do kwestionariusza nie wyjaśnia tych spraw, należy wyjaśnić je z koordynatorem podczas szkolenia do badania.

Drugim wyjątkiem jest realizacja wywiadów z małymi dziećmi. Przed przystąpieniem do wywiadu należy zadbać, aby podczas jego trwania obecna była matka lub ojciec (lub inny opiekun). Pomijając względy prawne, o których piszemy w innym miejscu, obecność rodzica daje dziecku poczucie bezpieczeństwa i ośmiela je do udzielania odpowiedzi. Oczywiście przed wywiadem należy poprosić, aby nie podpowiadał dziecku odpowiedzi, a jedynie zachęcał do jej udzielenia. Podczas takiego wywiadu niewskazana jest natomiast obecność starszego rodzeństwa, które często udziela odpowiedzi zamiast respondenta i którego zazwyczaj nie sposób zdyscyplinować.



Generalnej zasady realizacji wywiadów bez obecności osób trzecich nie może, rzecz jasna, łamać również ankieter. Tymczasem zdarza się, zwłaszcza wśród młodych ankieterów, że idą w teren w towarzystwie swojego chłopaka lub dziewczyny, którzy są obecni przez cały czas trwania wywiadu. Wprowadzanie przez ankietera osoby trzeciej może, jak wykazują doświadczenia, wprowadzić istotne zakłócenia zarówno w fazie aranżacji wywiadu, jak i podczas jego realizacji.

Po pierwsze, może utrudnić uzyskanie zgody na wywiad, gdyż niektórzy respondenci, którzy bez większych obaw wpuszczą do mieszkania jedną osobę, mogą odczuwać obawy przed wpuszczeniem dwóch osób. Należy liczyć się również z możliwością niepożądanych skojarzeń z działalnością agitatorów religijnych, którzy często działają w parach.

Po drugie, trudno jest respondentowi w sposób przekonujący uzasadnić obecność osoby towarzyszącej. Zgodne z prawdą wyjaśnienie, że jest to mój chłopak lub moja dziewczyna, może nie rozproszyc podejrzliwości respondenta, gdyż jej rola podczas wywiadu w dalszym ciągu nie będzie jasna.

Po trzecie, podobnie jak osoby trzecie wprowadzane przez respondenta, tak samo osoba trzecia „wprowadzona” przez ankietera zmienia sytuację społeczną wywiadu i utrudnia nawiązanie bliższego, bardziej bezpośredniego kontaktu między ankieterem a respondentem. Obecność milczącego świadka rozmowy może krępować lub dezorientować respondenta. Może on więc nie przyznawać się do pewnych zachowań lub poglądów, które nie są społecznie akcentowane, ale do których przyznałby się w rozmowie w cztery oczy. Ponadto, jak będzie o tym mowa dalej, respondenci często szukają u ankietera potwierdzenia trafności wygłaszanych opinii. Ponieważ ankieter nie może okazywać swojej akceptacji lub dezaprobaty, reakcji tego rodzaju respondent będzie więc oczekiwał od osoby towarzyszącej. Jeśli jej nie znajdzie, może go to zdezorientować i pogłębić poczucie sztuczności całej sytuacji wywiadu. Oczywiście zawsze istnieje ryzyko, że osoba ta, która zazwyczaj nie zna zasad pracy ankieterskiej, będzie ingerowała w tok wywiadu, co może spowodować trudne do przewidzenia konsekwencje dla jego przebiegu i uzyskiwanych odpowiedzi.

Należy wziąć również pod uwagę, że obecność osoby towarzyszącej będzie wpływać na sposób prowadzenia wywiadu przez ankietera, gdyż jego zachowania będą zorientowane nie tylko na respondenta, ale także na „świadka” rozmowy. Przewidując możliwość jego późniejszych komentarzy, ankieter będzie prowadził wywiad w taki sposób, aby zaprezentować się przed nim w korzystnym świetle. Innymi słowy, wystąpi skłonność do zachowań społecznie akceptowanych ze względu na osobę towarzyszącą, które często pozostają w sprzeczności z zasadami realizacji wywiadu.

I po czwarte, wprowadzenie przez ankietera osoby towarzyszącej zachęca również respondenta do zapewnienia sobie towarzystwa innej osoby i w rezultacie istnieje ryzyko, że wywiad przerodzi się w towarzyską pogawędkę w szerszym gronie.

Biorąc pod uwagę przedstawione powyżej racje, należy przestrzegać zasady, że ankieter pracuje w terenie bez osób towarzyszących. Jeśli, w przypadku ankieterek,



w grę wchodzi poczucie zagrożenia bezpieczeństwa osobistego (np. w związku z wywiadami realizowanymi w godzinach wieczornych, na przedmieściach lub w rejonach miasta o złej reputacji), można oczywiście zapewnić sobie towarzystwo innej osoby, ale osoba ta nie może być obecna podczas prowadzenia wywiadu. W praktyce oznacza to, że powinna oczekiwać na ankieterkę przed domem, w którym należy zrealizować wywiad.

Należy dodać, że niekiedy procedura badawcza zakłada realizację wywiadów przez dwie osoby. Jest to tzw. wywiad tandemowy, stosowany zazwyczaj w badaniach realizowanych w firmach. Wywiady tego rodzaju przeprowadzane są w zakładach pracy i innych instytucjach z osobami zajmującymi ważne kierownicze stanowiska. Ponieważ są one często bardzo trudne dla ankietera, a prowadzenie wywiadu z szefem dużej firmy wymaga maksymalnej koncentracji, jeden z ankieterów wyłącznie zadaje pytania, drugi zaś wyłącznie notuje odpowiedzi. Podział ról w tego rodzaju wywiadach nie jest stały: rolę pytającego i notującego ankieterzy pełnią przemiennie. Realizując wywiad tandemowy należy respondentowi wyjaśnić, że udział dwóch ankieterów i wspomniany podział ról umożliwia usprawnienie przebiegu wywiadu i zapewnia wierny zapis udzielanych odpowiedzi. Wywiadów tandemowych nie należy jednak realizować w badaniach, w których procedura taka nie została założona przez autora. Jak o tym była mowa, stwarza on odmienną sytuację społeczną w porównaniu z wywiadem indywidualnym, stanowiąc element destandardyzacji warunków wywiadu.

### 11.3. Uwagi dodatkowe

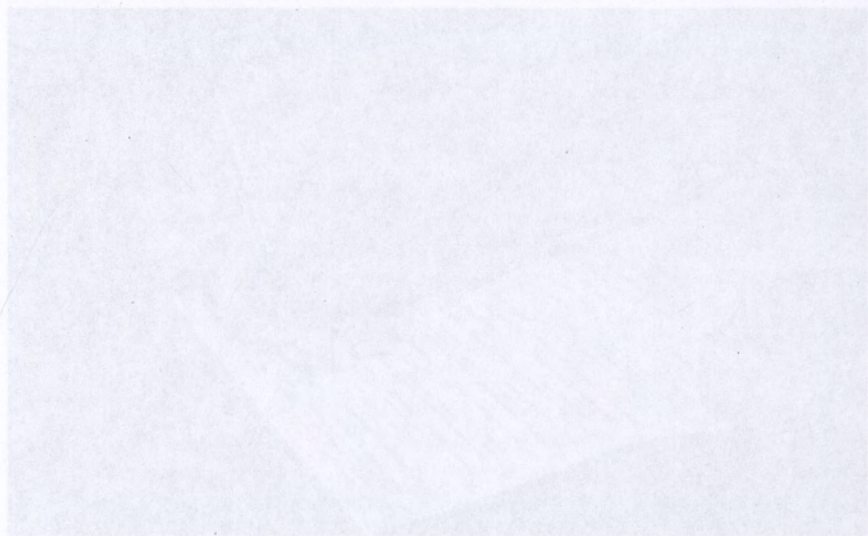
Na zakończenie przypomnijmy jeszcze raz: wywiad kwestionariuszowy, podobnie jak każda inna technika badawcza, zakłada realizację badania w określonych warunkach. Dlatego też absolutnie niedopuszczalne jest realizowanie wywiadu kwestionariuszowego przez telefon. Wywiad telefoniczny jest odrębną, różną od wywiadu kwestionariuszowego techniką badawczą i, jak wykazują wyniki badań, przy zastosowaniu każdej z nich możliwe jest uzyskanie różnych odpowiedzi na ten sam temat. Jest to rezultatem szybszego, w porównaniu z wywiadem kwestionariuszowym, tempa rozmowy telefonicznej, w wyniku czego odpowiedzi są generalnie mniej przemyślane, bardziej spontaniczne. Istotne znaczenie ma również brak osobistej obecności ankietera podczas wywiadu telefonicznego, przez co ograniczeniu ulega wymiar społeczny kontaktu, choć jednocześnie daje to respondentom większe poczucie anonimowości.

Z podobnych względów niedopuszczalne jest pozostawienie respondentowi kwestionariusza do samodzielnego wypełnienia. Mamy wówczas również do czynienia z odrębną techniką, tzw. ankietą wypełnianą przez respondenta. Przy jej zastosowaniu także możliwe jest uzyskiwanie innych odpowiedzi niż w wywiadzie kwestionariuszowym. Respondent przed wypełnieniem kwestionariusza może zapoznać się ze wszystkimi zawartymi w nim pytaniami, co niekiedy rzutuje na udzie-



lane odpowiedzi, a ponadto może konsultować swoje odpowiedzi z innymi osobami, co oznacza, że przedstawiane opinie mogą nie odzwierciedlać jego opinii osobistych. Tego rodzaju ułatwienie sobie przez ankieterów pracy będzie więc prowadziło do wypaczenia wyników badania. Dlatego też na sprawy te zwraca się szczególną uwagę podczas prowadzonych przez instytuty badawcze kontroli pracy ankietera.

## ODPOWIEDZI RODZAJE PYTAŃ KWESTIONARIUSZOWYCH



### 12.1. Ogólne zasady zadawania pytań

Przystępując do omówienia zasad zadawania pytań należy przypomnieć jeszcze raz, że wywiad kwestionariuszowy jest techniką standaryzowaną. Oznacza to, że wszystkim badanym zadaliśmy pytania identycznie sformułowane. Należy mieć świadomość, że sposób sformułowania pytań i ich kolejność w kwestionariuszu nie są przypadkowe. Każdy autor badania, to oczywiście, przygotowuje kwestionariusz w taki sposób, aby jak najlepiej zbadać interesujące go zagadnienia. Często również przed rozpoczęciem badania zastanawia się nad jego realizacją tzw. badanie pilotażowe, polegające na przeprowadzeniu kilkunastu wywiadów próbnych. Służy ono, najogólniej, sprawdzeniu, czy kwestionariusz umożliwi uzyskanie informacji zgodnych z przekonaniem badanych. Analizując się, czy respon-